

Τα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού ηγέτη

(ΚΩΝΣΤ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ)

του Νέστορα Ε. Κουράκη

Σκοπός αυτής της μελέτης δεν είναι η, έστω και σύντομη, αποτίμηση του έργου και των πολιτικών επιλογών του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ιδίως ως προς ορισμένα αμφισβήτουμενα ζητήματα της πρώτης και της δεύτερης διακυβέρνησής του¹, καθώς η κρίση τόσο σύνθετων ζητημάτων προϋποθέτει την απόσταση του χρόνου. Αντίθετα, σκοπός είναι να καταγραφούν, σύμφωνα με τις σημαντικότερες διαθέσιμες μαρτυρίες (εξ ου και οι εκτενείς υποσημειώσεις που τεκμηριώνουν τις εδώ αναπτύξεις), τα κύρια γνωρίσματα της προσωπικότητάς του σε σχέση με τον τρόπο που ασκούσε τα καθήκοντά του και, στην συνέχεια, να διερευνηθεί η διαχρονικότητα αυτών των γνωρισμάτων ως χαρακτηριστικών ενός πολιτικού ηγέτη.

Για την αποτίμηση της προσωπικότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή μπορεί κανείς να αναχθεί σε σειρά αξιόλογων βιογραφικών έργων Ελλήνων και αλλοδαπών συγγραφέων². Πολλά, μάλιστα, από τα έργα αυτά έχουν και τις «εξομολογητικές» απόψεις του ίδιου του Κ. Καραμανλή για κρίσιμα θέματα της πολιτικής του σταδιοδρομίας.

Από την μελέτη των στοιχείων που εμπεριέχονται σε αυτά τα έργα θεωρώ ότι για την προσωπικότητα του Κ. Καραμανλή, που διατηρείται αναλλοιώτη, με κάποιες διακυμάνσεις, καθ' όλη την πολιτική του σταδιοδρομία³, προκύπτει η ακό-

λουθη εικόνα: Τα δύο κύρια χαρακτηριστικά αυτής της προσωπικότητας είναι αφ' ενός ένα αίσθημα ευθύνης για την αποστολή του, όπως την αντιλαμβανόταν ο ίδιος, να βελτιώσει τη μοίρα της χώρας του⁴ και αφ' ετέρου ένα αίσθημα υπεροχής⁵, ότι μόνον αυτός μπορούσε να επιτελέσει και να φέρει εις πέρας την εν λόγω αποστολή με τον επιτυχέστερο δυνατό τρόπο⁶. Συγκεκριμένα:

I. Το αίσθημα της ευθύνης και του χρέους, ενίστε μέχρις αυτοθυσίας, για την εκπλήρωση της αποστολής του υπέρ του γενικού συμφέροντος, επιδρούσε άμεσα και στα άλλα ζητήματα της προσωπικότητας του Κ. Καραμανλή: τον έκανε αξιοκρατικό στις επιλογές των συνεργατών του⁷, σε βαθμό ώστε ακόμη και να συγχωρεί και να συνεργάζεται εκ νέου με άξιους πολιτικούς που σε κάποια στιγμή τον αμφισβήτησαν ή και τον «εγκατέλειψαν» προσωρινά, όπως ο Γεώργιος Ράλλης και ο Παν. Παπαληγούρας⁸. Σε γενικότερο επίπεδο, το αίσθημα αυτό τον εμπότιζε με μία «ωφελιμιστική λογική»⁹, ωθώντας τον να σταθμίζει ψυχρά τις εξελίξεις και να προκρίνει –ενίστε και με διαίσθηση ή ένστικτο¹⁰– ότι είναι χρήσιμο για τον ίδιο και την χώρα και όχι ότι τυχόν του υπαγορεύει το συναίσθημά του¹¹. Γι' αυτό, άλλωστε, ειπώθηκε από τον ίδιο τον Κ. Καραμανλή η γνωστή φράση ότι: «Για να κυβερνήσω με δικαιοσύνη στέγνωσα

την ψυχή μου»¹². Ανέδειξε έτσι ο Καραμανλής τον αυτοέλεγχο και την αυτοπειθαρχία σε θεμελιώδεις αρετές¹³, ακόμη (περισσότερο;) και σε στιγμές μεγάλης στενοχώριας και πικρίας¹⁴, ενώ παράλληλα επεχείρησε να καταπνίγει, όποτε αυτό ήταν δυνατό, τον έντονο –όπως φαίνεται– συναισθηματισμό του¹⁵. Το αίσθημα της ευθύνης τον έκανε επίσης να είναι τελειομανής¹⁶, π.χ. στην σύνταξη των κειμένων του¹⁷, και απαιτητικός από τον εαυτό του και τους άλλους¹⁸, να έχει απαράμιλλη εργατικότητα¹⁹ και εμμονή στην προσπάθειά του²⁰, να προετοιμάζεται σχολαστικά στις συναντήσεις του²¹ και να είναι πάντοτε καλά πληροφορημένος²². Τέλος, τον έκανε να αποφεύγει τις ακρότητες²³, να υιοθετεί ως πολιτική του φιλοσοφία την μετριοπάθεια (αντί του φανατισμού)²⁴, να απεχθάνεται την δημαγωγία των ανέφικτων υποσχέσεων²⁵ και να θέτει μακρόπονους ενοραματικούς στόχους²⁶, τους οποίους να υπηρετεί με ενδελεχή εκτίμηση των δεδομένων²⁷, αδογμάτιστο πρόγραμμα²⁸, χρονοδιάγραμμα²⁹, αλλά επίσης προσαρμοστικότητα³⁰ και «αίσθηση του καιρίου» (timing)³¹, έως την τελική τους πραγμάτωση³². Τούτο συνέβη, π.χ., με τους ενοραματικούς του στόχους για την οικονομική ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της χώρας κατά την περίοδο 1955-1963 και, στην συνέχεια, κατά την Μεταπολίτευση, για κατοχύρωση των δημοκρατικών θεσμών και για ένταξη της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη³³.

II. Αντίστοιχη επίδραση στα στοίχεια του χαρακτήρα του Κ. Καραμανλή ασκούσε και η άλλη βασική πτυχή της προσωπικότητάς του, δηλαδή το αίσθημα υπεροχής που είχε για τον εαυτό του. Χάρη σε αυτό το αίσθημα υπεροχής ή εξ αιτίας αυτού, ο Καραμανλής ήταν έτοιμος κάθε στιγμή να εγκαταλείψει την εξουσία για να μη φθαρεί και αμαυρωθεί η δημόσια εικόνα του³⁴, την οποία φρόντιζε επιμελώς να φιλοτεχνεί, όπως και την υστεροφημία του³⁵, ιδίως όταν επρόκειτο για ζητήματα ηθικής ακεραιότητας³⁶. Ακόμη, δυσκολευόταν να λέει «ευχαριστώ»³⁷ ή να παρέχει εξηγήσεις στους άλλους³⁸ και θεωρούσε σκόπιμο να τηρεί τις αποστάσεις με όλους³⁹, ακόμη και με τους πολύ στενούς συνεργάτες του, όπως ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και ο Πέτρος Μολυβιάτης⁴⁰, που προσέκρουαν έτσι στο ισχυρό «εγώ» του Καραμανλή⁴¹. Ορισμένες φορές,

μάλιστα, η απόσταση αυτή μεγάλωνε περισσότερο και κατέληγε σε μοναχικότητα⁴² λόγω της αυστηρότητάς του⁴³, της εν γένει μυστικότητάς του⁴⁴ και των (κάποτε προσχεδιασμένων) απότομων τρόπων του ή εκρήξεων⁴⁵. Αποτέλεσμα, όμως, αυτής της τακτικής ήταν να δυσχεραίνεται ο διάλογος με τους στενούς συνεργάτες του⁴⁶, που τον θεωρούσαν άτεγκτο και έφθαναν στο σημείο να τον φοβούνται⁴⁷, περαιτέρω, δε, να διαμορφώνει ο ίδιος ο Καραμανλής ενίστε απόψεις αντίθετες με την εξελίξει πραγματικότητα, όπως π.χ. συνέβη με τις προβλέψεις του κατά τις εκλογικές αναμετρήσεις του 1963⁴⁸, του 1977⁴⁹ και του 1981⁵⁰.

III. Ασφαλώς, η επιβλητική προσωπικότητα του Καραμανλή συγκεντρώνει πλήθος στοιχείων, που συναρμόζουν την παραδοσιακή φυσιογνωμία ενός ηγέτη. Ιδίως το αίσθημα ευθύνης, που μεταρσιώνεται μάλιστα σε όραμα υπέρ του γενικού συμφέροντος, έστω και αν έτσι δημιουργείται αντίθεση με τα συμφέροντα επιμέρους λαϊκών στρωμάτων, αποτελεί ένα κομβικό χαρακτηριστικό του πραγματικού ηγέτη⁵¹ χαρακτηριστικό που προσιδιάζει όχι μόνον στον Κωνστ. Καραμανλή ως ανωτέρω, αλλά και σε κορυφαίους πολιτικούς άνδρες, όπως ο Περικλής, για τον οποίο ο Θουκυδίδης⁵² λέγει ότι δεν επεδίωκε να αποκτήσει επιρροή στον λαό με αθέμιτα μέσα και δεν ομιλούσε σ' αυτόν με κολακείς, αλλά μπορούσε λόγω της επιβολής του να του αντιτάσσεται, προκαλώντας εν ανάγκη και την οργή του λαού. Επίσης, συνέτρεχαν αναμφίβολα στο πρόσωπο του Καραμανλή τα στοιχεία τα οποία ο Αριστοτέλης⁵³ θεωρεί ότι πρέπει να χαρακτηρίζουν έναν αληθινό πολιτικό ηγέτη, δηλαδή την αγάπη προς το υφιστάμενο πολίτευμα, μεγάλη ικανότητα προς εκτέλεση των καθηκόντων του και, επιπλέον, χαρακτήρα ενάρετο και δίκαιο. Περαιτέρω, και ορισμένα άλλα ηγετικά χαρακτηριστικά που προτείνονται από άλλους συγγραφείς φαίνεται να αποτελούν έως έναν βαθμό και στοιχεία της προσωπικότητας του Καραμανλή. Έτσι, κατά τον Ισοκράτη, στον παραινετικό λόγο του προς τον βασιλέα της Κύπρου Νικοκλέα⁵⁴, τον προτρέπει να μην επιτρέπει ούτε ο όχλος να αυθαδίάζει, ούτε να ανέχεται τον εξευτελισμό αυτού του πλήθους, αλλά να κοιτάζει πώς οι μεν άριστοι θα έχουν τα

αξιώματα, οι δε άλλοι δεν θα αδικούνται καθόλου. Ακόμη, κατά τον Λέοντα Στ' τον Σοφό⁵⁴, ο (στρατιωτικός) ηγέτης πρέπει να διακρίνεται (...) για τον άριστο σχεδιασμό του, την ενθουσιώδη αγωνιστική του διάθεση να μάχεται μαζί με άλλους και την αικατάβλητη διανοητική του υπεροχή.

Βέβαια, αμέσως μετά, στην ίδια περικοπή, ο Λέων Στ' Σοφός θεωρεί ότι ο ηγήτορας πρέπει να ξεχωρίζει για την καλογνωμία του και την φιλική του διάθεση, χάρη στις οποίες οι συμμαχητές του συμμετέχουν στους κινδύνους μαζί του σαν να πτωνούν στενοί φίλοι. Επίσης και ο Ισοκράτης στον «Πλαναθηναϊκό» του λόγο⁵⁵ τονίζει ότι οι «άριστοι» θα πρέπει, μεταξύ άλλων, «να είναι αξιοπρεπείς και δίκαιοι προς αυτούς που τους συναναστρέφονται συχνά και (να) ανέχονται ήρεμοι τους δυσάρεστους και οχληρούς τύπους, ενώ οι ίδιοι να φέρονται προς τους φίλους τους με την μεγαλύτερη καλοσύνη και ηπιότητα». Εξαίρεται, δηλαδή, στα αποσπάσματα αυτά ένα στοιχείο ηπιότητας και καλοσύνης απέναντι σε φίλους και συνεργάτες του πυγητορά ή, γενικώτερα, του «άριστου», στοιχείο ομως το οποίο στην περίπτωση του Κ. Καραμανλή υπερακοντιζόταν, όπως αναφέρθηκε, από την αυστηρότητα με την οποία αυτός ασκούσε την εξουσία, ακόμη και όταν βρισκόταν με τους πολύ στενούς του συνεργάτες. Θεωρώ, ωστόσο, ότι το είδος αυτού ηγεσίας «με πυγμή», το οποίο μετερχόταν ο

Κωνστ. Καραμανλής ιδίως κατά την χρονική περίοδο της πρώτης, «ανασυγκροτικής» διακυβέρνησής του, όχι απλώς εδικαιολογείτο, αλλά και αποτελούσε, όπως φαίνεται, φυσιολογική κατάσταση για πολλούς πολιτικούς ηγέτες εκείνης της εποχής.

Συμπερασματικά, ο Καραμανλής κατατάσσεται αναμφίβολα μεταξύ των σημαντικότερων ηγετών της νεώτερης Ελλάδας του 19^ο και 20^ο αι., πλάι στον Καποδίστρια, τον Τρικούπη και τον Βενιζέλο⁵⁶. Κύριο γνώρισμα όλων αυτών των κορυφαίων πολιτικών ανδρών υπήρξε ότι προσπαθούσαν να λειτουργούν με νοοτροπία αξιοκρατίας, ότι απέφευγαν την δημαγωγία και ότι δεν δίσταζαν να συγκρούονται με ευρύτερα λαϊκά στρώματα ή και πολιτειακούς θεσμούς, όταν θεωρούσαν ότι έτσι εξυπηρετείται καλύτερα το γενικό συμφέρον της χώρας. Ομως η περίπτωση ηγεσίας του Κ. Καραμανλή φαίνεται να αξίζει περαιτέρω μελέτης και για τον πρόσθετο λόγο ότι ο πολιτικός αυτός είναι ο μόνος που, χάρη στις ρεαλιστικές επιλογές του και την έλλειψη φανατισμού που τον διέκρινε, επέτυχε, «τύχη άγαθη», όχι μόνο να μην εμπλακεί σε πολέμους, εξεγέρσεις και κινήματα και να μην αποβιώσει δολοφονημένος ή εξόριστος, όπως οι άλλοι τρεις προαναφερθέντες πολιτικοί, αλλά και να ολοκληρώσει τον κύκλο της ζωής του το 1998, «συνοδευόμενος», κατά την έκφραση του Λεωνίδα Κύρκου, «από τον καθολικό σεβασμό φίλων και αντιπάλων»⁵⁷.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

¹ Πρβλ. Θαν. Διαμαντόπουλου, «Κωνσταντίνος Καραμανλής», σημείωμα στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» της 23.3.1995 και κατ' αναδημοσίευση στο συλλογικό έργο Αποχαιρετισμός, με επιμελεία Κατερίνας Βασιλοπούλου και Ελένης Χατζηπαππούλου, Αθήνα: Εκδόσεις «Ορίζων»/Εταιρία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, χ.χ. (1995), σελ. 55-57; 56, αλλά και Γιάννη Μαρίνου, Κωνσταντίνος Καραμανλής, «Προσπάθεια προσέγγισης ενός φαινομένου», αντόθι, σελ. 168-175 (αρχική δημοσίευση στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» της 16.3.1995). Μία γενικώτερη προσέγγιση του έργου του Καραμανλή από έγκυρες εφημερίδες (π.χ. από τους *Times* του Λονδίνου) και από ηγέτες της αλλοδαπής αμέσως μετά τον θάνατό του εμπεριέχεται στον τόμο *In memoriam*, Η διεθνής κοινότητα τιμά τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, που εκδόθηκε από το «Ιδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» το 1999.

² Με αλφαριθμητική σειρά (παραπέμπονται στην

συνέχεια με το όνομα των συγγραφέων τους): Γ. Αναστασόπουλος, Μύθοι και Αλήθειες για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, Αθήνα: I. Σιδέρης, 2001· Πάννη Βαρβιτσώτης, Όπως τα έζησα 1061-1981, Αθήνα: A.A. Λιβάνης, 2012· Άλ. Βέλιος, Η αλληλογραφία της αυτοεξορίας, Κωνσταντίνος Καραμανλής 1963-1974, Αθήνα: Ρόες, 1995· Κρις Μ. Γούντχαουζ, Καραμανλής, Ο Ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αθήνα: Μορφωτική Εστία, 1982· Έλ. Καρτάκης (εκδ.), Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ο τελευταίος Μεγάλος, Αθήνα: Ρόες, 1991· Έλ. Καρτάκης/Βασ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), Ο πολιτικός λόγος του Κωνσταντίνου Καραμανλή, Αθήνα: Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής και ειδ. Ρόες, 2004· Μ. Ζενεβουά, Η Ελλάς του Καραμανλή ή η δημοκρατία δυσχερής, Αθήνα: I. Σιδέρης, 1972· Τ. Λαμπρίας, Στη σκιά ενός μεγάλου. Μελετώντας 25 χρόνια τον Καραμανλή, Αθήνα: Μορφωτική Εστία, 1989· Αντ. Μακρυδημήτρης,

Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ενα παράδειγμα πολιτικής ηγεσίας, Αθήνα: Πιταμός, 2007· Ροές Μασσίτη, Καραμανλής, Ο Ελληνας που ξεχώρισε, Αθήνα: I. Σιδέρης, 1982· Κωνσταντίνας Ε. Μπότσιου, «Από την πρωθυπουργία στην αυτοεξορία: Εκλογές, πολιτικές και κρίσιμες καμπές για τις κυβερνήσεις Καραμανλή, 1955-1963», εις: Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Αναμορφωτής της Μεταπολεμικής Ελλάδας, τ. Α', Αθήνα, έκδ. της εφημ. Τύπου της Κυριακής, 14.7.2013, σελ. 39-77· Κ. Σβολόπουλος, Καραμανλής 1907-1998. Μία πολιτική βιογραφία, Αθήνα: Ικαρος, 2011· Κ. Σβολόπουλος/ Κωνστ. Μπότσιου/ Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.). Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα, τ. Α', Β', Γ' (πρακτικά συνεδρίου, Ζάππειο Μέγαρο, 5-9.6.2007), Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», 2008· Παύλος Ν. Τζερμάς, Η πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή, Μία ανίχνευση, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1990· Κωνστ. Τσάτσος,

Ο άγνωστος Καραμανλής. Μια προσωπογραφία, Αθήναι 1984.

3 Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., 138, 203. Επίσης και ο ίδιος ο Κωνστ. Καραμανλής αναφέρει στον Ροζέ Μάσσοπ (όπ.π., σελ. 117) το περιστατικό ενός ηλικιωμένου, ο οποίος, όταν τον άκουσε να απευθύνεται με έντονο ύφος προς τα πλήθη κατά την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1974, μουρμούρισε: «Ιδιος ἔφευγε, ιδιος γυρίζει» -πρβλ. και Ελ. Καρτάκη/ Βασ. Παπαθανασόπουλου, όπ.π., σελ. 225.

4 Πρβλ. Κωνστ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 21 επ., στον οποίο παραπέμπει και ο Τάκης Λαμπρίας, όπ.π., σελ. 73. Κατά τον Μ. Ζενεβουώνα, όπ.π., σελ. 242, ο Καραμανλής «δεν ἐπαύει κυριολεικικά να κατατρύχεται σε κάθε αποφασιστική στιγμή από ένα αίσθημα ευθύνης, αίσθημα που δεν υπεχώρησε ποτέ στη φροντίδα για προσωπικές πολιτικές φιλοδοξίες». Στο ίδιο αυτό έργο (σελ. 95 επ.) υπάρχει και η αναφορά για την συνομιλία του νεαρού Καραμανλή, όταν ξεκινούσε την πολιτική του σταδιοδρομία το 1932, με τον αυστηρό πατέρα του, και όπου περιλαμβάνεται η εβδηλωματική φράση του μετέπειτα πρωθυπουργού: «Στοχάζομαι πως δεν δικαιώνεται η παρουσία του ανθρώπου πάνω στη γη με το να καλλιεργή μια περιορισμένη προσωπική ευτυχία (...). Σήμερα, και για μένα η πολιτική μου προσφέρει αυτή την τύχη, θα ήθελα να αφιερωθώ στους ανθρώπους του λαού μου, γι' αυτούς και δια μέσου αυτών θα ήθελα να δικαιώσω το πέρασμά μου από τον κόσμο αυτό...» (πρβλ. και Κρις Μ. Γούντχαουζ, όπ.π., σελ. 23). Παρόμοιας υφής είναι και η φράση του Κ. Καραμανλή σε εκτεταμένη επιστολή του πολιτικού περιεχομένου προς τον παλαιό οικογενειακό του φίλο δικηγόρο Γεώργιο Αβτζή την 12.7.1945, όπως παρατίθεται στο έργο του Κωνστ. Τσάτσου, ανωτ., σελ. 148: «Ξέρεις ποιά είναι η έννοια της πολιτικής για μένα; Η θέλησι και η ικανότης να θυσιάζεσαι για τον τόπο σου. Όταν κατέχης αυτή τη δύναμη ημιπορεί να είσαι χρήσιμος στον τόπο σου και στην εποχή σου» (πρβλ. και εδώ Κρις Μ. Γούντχαουζ, σελ. 39). Ανάλογο είναι και το περιεχόμενο επιστολής του Κωνστ. Καραμανλή προς τον Κωνστ. Τσάτσο την 10.5.1966 (Κ. Τσάτσος, όπ.π., σελ. 169 επ.), όπου πέρα από προσωπικές αναφορές για το τι επεδιώκει να επιτύχει σε εκπλήρωση της αποστολής του (σελ. 178), επιχειρεί και γενικώτερη ανάλυση των τότε πολιτικών εξελίξεων. Οπας μάλιστα παρετίρησε ο Καραμανλής στον Παύλο Τζερμά (όπ.π., σελ. 37), «αν διαβάσεις αυτές τις επιστολές [ενν. προς Αβτζή και Τσάτσο], μολονότι απέχουν πολύ η μια από την άλλη, θα δεις ότι από τότε μέχρι σήμερα έχω τις ίδιες περίπου αντιλήψεις για το πρωταρχικό αυτό πρόβλημα (=το πολιτικό πρόβλημα της χώρας)». Στο πλαίσιο αυτής της αντιληφτησης του Κωνστ. Καραμανλή ότι η ζωή του ταυτίζεται με την εκπλήρωση μιας αποστολής, εύστοχη είναι η παρατήρηση του Κ. Σβολόπουλου, όπ.π., σελ. 217, ότι «ο Καραμανλής διαικρίνοταν για την αυστηρή προσήλωση σ' ό,τι σταθερά πίστευε πως είναι πολιτικά ορθό και πρέπον, αποδίδοντάς του ισχύ και ικρός ηθικού νόμου. Χωρίς να παραγνωρίζει το στοιχείο της εκάστοτε σκοπιμότητας, επεδιώκε, ενεργώντας ή σιωπώντας, να συνδυάζει τη δράση του με τις επιταγές του κανόνα αυτού».

5 Βλ. Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 35: «Ο συνομιλητής του [κ. Καραμανλή] (...) έφευγε με το αίσθημα ότι ο άλλος τον κοίταζε αφ' υψηλού, όχι από

υπεροψία ή κουφότητα, αλλά από μια συναίσθηση τη υπεροχής, που και σ' εκείνον επιβάλλονταν» -πρβλ. αυτόθι, σελ. 40, όπου παραπέμπει και ο Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 85-86.

6 Οπως αναφέρει ο Γ.Θ. Μαυρογορδάτος στην μελέτη του «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ως χαρισματικός γηγέτης», που δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του συλλογικού έργου με επιμ. Κ. Σβολόπουλου/ Κωνστ. Μπότσιου/ Ευ. Χατζηβασιλείου, όπ.π., σελ. 157-160:158, όταν ο Καραμανλής συναντήθηκε τον Σεπτέμβριο 1944 στο Χαλέπι της Συρίας με τον πατέρα του συγγραφέα ιατρό και πρ. γερουσιαστή Θέμη Ι. Μαυρογορδάτο, του δήλωσε με έμφαση: «Εμένα που με βλέπεις, γιατρέ, μια μέρα θα κυβερνήσω την Ελλάδα!».

7 Βλ. Μ. Ζενεβουώνα, όπ.π., σελ. 242-243, όπου υπογραμμίζεται ως μοναδικό κριτήριο επιλογής των συνεργατών του η αποτελεσματικότητά τους, και Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 202, όπου σημειώνεται: «Ουδέποτε [ο Καραμανλής] επηρεάστηκε στην επιλογή των άριστων από τον κομματικό προσανατολισμό τους, εφ' όσον θα προσφέρονταν να υπηρετήσουν τους στρατηγικούς στόχους του». Επίσης και ο ίδιος ο Καραμανλής, όπως εκμυστηρεύθηκε στον Κωνστ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 82), συνήθιζε να απευθύνεται στους υποψήφιους συνεργάτες του λέγοντας: «Δεν θέλω να γίνεται φίλοι του κόμματός μου, αλλά έντιμοι συνεργάτες της Κυβερνήσεως μου». Ενδεικτικό αυτής της χωρίς κομματικές παρωπίδες νοοτροπίας του Κ. Καραμανλή είναι και το γεγονός ότι, κατά την ίδρυση της ΕΡΕ τον Ιανουάριο του 1956, έγιναν δεκτοί σ' αυτήν και κορυφαίοι πολιτευτές με βενιζελική προέλευση, άρα από αντίπαλο πολιτικό σχηματισμό, όπως ο Ευ. Αβέρωφ, ο Κωνστ. Τσάτσος, ο Γρηγ. Κασιμάτης, κ.ά. -βλ. Κωνστ. Μπότσιου, όπ.π., σελ. 44.

8 Βλ. Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 81-82, 91 και Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 79 και 237. Επίσης, ο Κωνστ. Τσάτσος παρατηρεί ότι ο Καραμανλής δεν μνησικάνουσε διότι δεν ήθελε να είναι κρήτης και τιμωρός, αλλά δημιουργός (σελ. 83). Μάλιστα, παραθέτει τους λόγους για τους οποίους ο ίδιος ο Καραμανλής, κατά δήλωσή του, δεν ήθελε να μνησικακεί (σελ. 123): «Το κάνω για πολλούς λόγους. Πρώτον, γιατί με τον τρόπο αυτό αιμβλύνω τις πολιτικές οξύτητες. Δεύτερον, γιατί εμπλουτίζω το κόμμα μου με καινούργιες δυνάμεις. Και τρίτον, γιατί δίνω το παράδειγμα της μεγαλοψυχίας».

9 Έτσι αποκαλεί την λογική του Καραμανλή ο Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 90, ενώ ο Τ. Λαμπρίας (σελ. 143-144), επικαλούμενος και αντίστοιχο όρου του Max Weber, κάνει λόγο για «τελολογικό ορθολογισμό». Ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής, σε συνομιλία μαζί του που παραθέτει ο Τ. Λαμπρίας (σελ. 330), εξομολογείται: «Έγω κατέστησα βασανιστική τη ζωή μου για το λόγο ότι ελογκρατούμην. Είναι πράγματα βασανιστική η λογική. Κάθε πρόβλημα προσπαθούσα να το συλλάβω και να το λύσω με τη λογική...».

10 Κατά τον Κ. Καραμανλή, σε συνομιλίες του με τον Τ. Λαμπρία (όπ.π., σελ. 138 και 331), «Για να αισθηθεί με επιτυχία η πολιτική χρειάζεται κρίση, πείρα και έντονοςτον (...). «όσον αφορά εμένα, μπορώ να πω ότι πολλές φορές -μάλιστα σε κρίσιμες περιστάσεις- το λεγόμενο «ένστικτο» επενήργησε αυτόματα, με επηρέαση, με καθοδήγηση προς την ορθή απόφαση. Αλλά αυτό το διαπίστωσα εκ των υστέρων. Σε καμμία περίπτωση δεν πίστεψα εκ των προτέρων από την ένστικτο δεν αφέθηκα

σκόπιμα, συνειδητά σ' αυτό. Μια τέτοια διαδικασία θα ήταν αντιθέτη στη λογοκρατούμενη φύση μου». Πα το ίδιο θέμα βλ. Μ. Ζενεβουώνα, όπ.π., σελ. 240-241 και 246.

11 Βλ. Κ. Σβολόπουλο, όπ.π., σελ. 166. Σε συνομιλία του με τον Τάκη Λαμπρία (όπ.π., σελ. 336 -πρβλ. και σελ. 40, όπου παραπέμπει και ο Γ. Αναστασόπουλος/ Κωνστ. Μπότσιου/ Ευ. Χατζηβασιλείου, όπ.π., σελ. 157-160:158, όταν ο Καραμανλής συναντήθηκε τον Σεπτέμβριο 1944 στο Χαλέπι της Συρίας με τον πατέρα του συγγραφέα ιατρό και πρ. γερουσιαστή Θέμη Ι. Μαυρογορδάτο, του δήλωσε με έμφαση: «Εμένα που με βλέπεις, γιατρέ, μια μέρα θα κυβερνήσω την Ελλάδα!».

12 Η φράση αυτή ειπώθηκε στον Κωνστ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 23), ο οποίος μάλιστα την χαρακτηρίζει «ανατριχιαστική».

13 Βλ. Κωνστ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 23, καθώς και Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 84, κατά τον οποίο: «Με πειθαρχία που δε γνώριζε όρια, [ο Καραμανλής] ανέπτυξε τον αυτοέλεγχο του σε βαθμό εκπληκτικό».

14 Βλ. το περιστατικό που αναφέρει ο Γ. Αναστασόπουλος (όπ.π., σελ. 44) για την στάση του Καραμανλή την μεθεοπέμπη της παρατήσης του από την προεδρία της Δημοκρατίας.

15 Σειρά περιστατικών για τον «κιρυφό και πειθαρχημένο» -όπως τον ονομάζει ο Κωνστ. Τσάτσος, σελ. 43- «συναισθηματισμό» παρατίθεται από δύον σχεδόν τους βιογράφους του Καραμανλή -βλ. π.χ. Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 31 επ., Γ. Αναστασόπουλο, όπ.π., σελ. 89 επ., και Κ. Σβολόπουλο, όπ.π., σελ. 160, 206, 221, 234.

16 Βλ. Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 60 και Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 224.

17 Βλ. Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 56 επ., Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 222 επ. και Γ. Αναστασόπουλο, όπ.π., σελ. 107.

18 Έτσι Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 88. Βλ. και Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 79, κατά τον οποίο [ο Καραμανλής] «έναι αυστηρός απέναντι των συνεργατών του και επιεικής απέναντι των αντιπάλων του». Μάλιστα, κατά τον Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 38, [ο Καραμανλής] «επειδή (...) ο ίδιος, μια ολόκληρη ζωή αυτοπειθαρχούμενος, δεν βαρυγκούμενός για τις στερήσεις που συνεπαγόταν κατά την αντιληφή του η δημόσια ζωή, δυσκολευόταν να κατανοήσει την αδυναμία των συνεργατών του να προσαρμοστούν στο σκληρό πρόγραμμα εργασίας που ξέλωνε και να εγκαταλείψουν ορισμένες, κάθε άλλο παρά μεμπτές ή παράλογες, συνήθιστες τους».

19 Μ. Ζενεβουώνα, όπ.π., σελ. 246. Η δημοσιογράφος Μαρία Καραβία, σε σημείωμά της με τίτλο «Η ανεπίσημη όψη ενός γηγέτη», που δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του συλλογικού έργου με επιμ. Κ. Σβολόπουλου/ Κωνστ. Μπότσιου/ Ευ. Χατζηβασιλείου, όπ.π., σελ. 477-482:482, αναφέρει πως, όταν μια πλανόδια ανθοτάρις στο Τουρκολίμανο είπε στον Καραμανλή πως συνέχιζε να εργάζεται διότι «εγώ αν δε δουλέψω, την άλλη μέρα θα πεθάνω», αυτός της απάντησε: «Κι εγώ

20 Βλ. Κ. Σβολόπουλον, όπ.π., σελ. 41.

21 Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 117.

22 Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 223 και Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 22.

23 Σύμφωνα με κείμενο του Κ. Καραμανλή από το Αρχείο Κ. Καραμανλή (τ. 1, σελ. 150-151) που παραθέτει ο Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 59, σημ. 42, «Ἐχθρός εκ πεποιθήσεως της πολιτικής οξύ-

τητος ήτο φυσικόν να μην επιδοκύμαζω την αδιάλλακτον τακτικήν του Συναγερμού». Για τον ίδιο λόγο αποφυγής της οξύτητας, όπως σημειώνει ο Κ. Σβολόπουλος, σελ. 55 και σημ. 29, [ο Καραμανλής] «θα διατηρήσει ανοιχτούς τους διαύλους επικοινωνίας με την αντίπερα όχθη, χωρίς όμως πάντοτε να μετακινθεί από τον ειδικώτερο κομματικό χώρο του». Μία άλλη πτυχή της τάσης του Καραμανλή να αποφεύγει τις ακρότητες και να προτάσσει το συμφέρον του τόπου είναι, κατά τον Κωνστ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 49) και η αντίδραση του Καραμανλή το 1963, όταν ήλθε σε ανοικτή ρήξη με το στέμμα: «Δεν αντέδρασε δυναμικά, όπως θα μπορούσε, αλλά υποχώρησε, γιατί δεν ήθελε να διχάστηκε τον τόπο». Οπως σχολιάζει εδώ ο Αντ. Μακρυδημήτρης (όπ.π., σελ. 40), «[ο Καραμανλής] δεν ήταν διατεθειμένος να αφήσει για διαμορφώθων συνθήκες που ίσως οδηγούσαν σε ένα νέο εθνικό διχασμό, πράγμα από το οποίο είχε υποφέρει κατ' επανάληψη τον τόπος στο παρελθόν. Έτσι, μολονότι η κυβέρνησή του διέθετε την πλειοψηφία στη Βουλή, ο ίδιος είχε διατελέσει πρωθυπουργός επί οκταετία και είχε κερδίσει τρεις διαδοχικές φορές στις εκλογές, προτίμησε να υποχωρήσει και να μην διαιτηδυνεύσει την περαιτέρω όξυνση του ήδη τεταμένου πολιτικού κλίματος». Επίσης και Θεόδωρος Κουλουμπής, σε μελέτη του δημοσιευμένη στον δεύτερο τόμο του συλλογικού έργου που επιμελήθηκαν οι Κ. Σβολόπουλος/ Κωνστ. Μπότσιου/ Ευ. Χατζηβασιλείου, όπ.π., σελ. 559-562, αναφέρει για το θέμα αυτό με νόημα: «Αξέζει οι μελετητές του μέλλοντος να κάνουν μια ίσων αποστάσεων συγκριτική ανάλυση της αντιπαράθεσης Καραμανλή-Παπάλου (1963) και Γεωργίου Παπανδρέου-Κωνσταντίνου (1965)». Ως προς τους ειδικώτερους λόγους που ώθησαν τον Κ. Καραμανλή να αποφύγει την σύγιρουση με τα Ανάκτορα, βλ. π.χ. Γεωργ. Ράλλη, Η αλήθεια για τους Ελλήνες πολιτικούς, Αθήνα: Ερμείας, 20054 (19711), σελ. 106 και Α.Δ. Βέλιου, όπ.π., σελ. 15 επ.

24 Κατά τον Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 51, η μετριοπάθεια του Καραμανλή δεν οφειλόταν σε τάση υποχωρητικότητας και συμβιβασμού, αλλά συνήδυαζόταν με μίαν αιλούνητη' και σταθερή πορεία προς τον στόχο. Πάντως το πνεύμα αυτό της μετριοπάθειας εκδηλώθηκε συχνά ως πνεύμα μεγαλύτερης επιείκειας από ό,τι προηγουμένως απέναντι στους αριστερούς κυρίως πολίτες που αμφισβήτησαν τότε την καθεστηκία τάξη - βλ. π.χ. Κωνστ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 119-120, Τάκη Λαμπρία, όπ.π., σελ. 244-245 και Κ. Σβολόπουλο, όπ.π., σελ. 75.

25 Κατά τον Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 92, «ο Καραμανλής σχαίνεται τη δημαγωγία, χωρίς την οποία είναι αδύνατη η άσκηση της αντιπολίτευσης στον τόπο μας». Μάλιστα ο Τσάτσος αναφέρει (σελ. 37-38) το πώς αντέδρασε ο Καραμανλής όταν, πριν από τις εκλογές του 1958, του ζήτηθηκε να πει κάτι το ενθαρρυντικό για την ρύθμιση των δανείων που είχαν δοθεί στους σεισμόπληκτους της Θεσσαλίας: «Βγήκε ξανά στο μπαλκόνι και τους είπε: «Οι πολιτευταί σας μού ζήτησαν να σας πω κάτι για τα δάνεια των σεισμόπληκτων. Λοιπόν' τα δάνεια αυτά θα τα πληρώσετε εκ ολοκλήρου. Ιστάτ αν μετά από 2 ή 3 χρόνια έχωμε καινούργιες θεομηνίες, πού θα βρω τα χρήματα να τις αντιμετωπίσω;». Οι ακροατές του προς στιγμήν έμειναν σιωπηλοί. Μετά όμως ξέσπασαν σε χειροκροτήματα».

Επίσης και ο Κ. Μητσοτάκης, στο ομότιτλο βιβλίο του Θαν. Διαμαντόπουλου (Αθήνα: Παπαζήσης, 1989, σελ. 112), παραδέχεται: «Κοίταξε ο Καραμανλής (...) ήταν πολύ προσεκτικός στις δαπάνες και δεν ήκανε ποτέ δημοκρατική πολιτική. Αντίθετα, ήταν ο πρώτος πολιτικός στην Ελλάδα που είπε από το μπαλκόνι δυσάρεστα πράγματα».

26 Σύμφωνα με τον Κ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 26), «γενικά ο Καραμανλής, αν και ταχύς στη σκέψη, αργούσε να πάρῃ αποφάσεις όταν επρόκειτο για μακρόπονους σχεδιασμούς. Γιατί ήθελε οι αποφάσεις του αυτές να στηρίζονται σε μακρές προοπτικές». Επίσης και κατά τον ίδιο τον Καραμανλή, σε συνομιλία του με τον Τάκη Λαμπρία (όπ.π., σελ. 182), «Πάντα ό,τι αποφασίζω, το κάνω με μακρά προοπτική».

27 Βλ. Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 144.

28 Σύμφωνα με τον Καραμανλή, σε συνομιλία του με τον Τάκη Λαμπρία (όπ.π., σελ. 139), «Για μένα ο δογματισμός είναι η μεγαλύτερη αδυναμία του πολιτικού (...). Κάθε πολιτική πρέπει ν' ανταποκρίνεται στις «ιδιαιτερότητες» κάθε τόπου, να λαμβάνει δηλαδή υπ' όψη το επίπεδο -το πολιτικό, το κοινωνικό, το οικονομικό, ασφαλώς και το πολιτιστικό (...). Ήθελα να είμαι ελεύθερος να επιλέγω σε κάθε περίπτωση αυτό που ανταποκρίνεται στο συμφέρον του τόπου, αδιαφορώντας αν θα το χαρακτήριζαν οι άλλοι δεξιό ή αριστερό».

29 Σύμφωνα με την μαρτυρία του Επαμ. Σπηλιωτάπουλου, στην μελέτη του με τίτλο: «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και οι δημοκρατικοί θεσμοί: η μεθοδολογία της διακυβέρνησης», που δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του συλλογικού έργου με επιμ. Κ. Σβολόπουλου/Κωνστ. Μπότσιου/Ευ. Χατζηβασιλείου, όπ.π., σελ. 161-165: 162, «Ο Κωνστ. Καραμανλής στις συσκέψεις τις οποίες συγκαλούσε ζητώντες ευγενικά, αλλά επιτατικά, τον καθορισμό περιοριστικού χρονοδιαγράμματος, σημειώνοντας τις σχετικές απαντήσεις των αρμόδιων και λέγοντας ότι «θα πρέπει να ενημερωθεί για την πραγματοποίηση των στόχων στις αντίστοιχες ημερομηνίες» -πρβλ. και Γ. Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σελ. 409.

30 Κατά την διατύπωση του Κ. Σβολόπουλου, όπ.π., σελ. 235, «Ο Καραμανλής είχε σταθερά αποδείξει ότι διέθετε το γνώρισμα της προσαρμοστικότητας στις ρευστές περιστάσεις, διακρίνοντας τις επωφελείς τακτικές μεθοδεύσεις που ανταποκρίνονταν στην εκάστοτε δυναμική διαμόρφωση των πραγμάτων» και, παράλληλα, παρέμενε προστηλωμένος σε στρατηγικές επιδιώξεις γενικώτερης εμβέλειας, με τις οποίες οι μεταλλασσόμενες τακτικές επιλογές του έπρεπε να είναι σύμφωνες». Με παρόμοιο τρόπο εκφράζεται και ο Μίλτ. Εβρερ στο συλλογικό έργο που εξέδωσε ο Ελ. Καρτάκης, όπ.π., σελ. 93-επ.: «Ηξερε να συλλαμβάνει το μήνυμα των καιρών, όχι για ν' αλλάξει τους βασικούς προσανατολισμούς και την κοσμοθεωρητική του στάση, αλλά για να προγραμματίζει σωστά και έγκαιρα».

31 Το γνώρισμα αυτό του Καραμανλή τονίζεται ιδιως από τον Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 36 και (ειδικά ως προς το να εκφωνεί λόγους αγορεύσεις, οιμίλες- ή να προβαίνει σε δηλώσεις) σελ. 223.

32 Ο Καραμανλής είναι γνωστό ότι επέμενε ιδιαιτέρως στην παρακολούθηση της εφαρμογής των αποφασισθέντων, σε αυτό δηλαδή που συνήθως και στην χώρα μας αποκαλείται follow-up.

Πα τον τρόπο με τον όποιο ενεργούσε γενικώτερα ο Κ. Καραμανλής προς λήψη και εφαρμογή των αποφάσεών του, βλ. ιδιως τις αναπτυξείς του Κωνστ. Τσάτσος στα προλεγόμενα του στο έργο του Ζενεβουά, όπ.π., σελ. 17 και πιο αναλυτικά στο δικό του έργο για τον Καραμανλή, όπ.π., σελ. 74 επ., επίσης, δε. Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 33-36.

33 Πα τους ενοραματικούς αυτούς στόχους, που επιστέγασαν την ίδια την πολιτική σταδιοδρομία του Κ. Καραμανλή, βλ. αντί άλλω Κ. Σβολόπουλο, όπ.π., σελ. 201-202, 240, και Γ. Αναστασόπουλο, όπ.π., σελ. 125 και 303. Μάλιστα, όπως ορθά επισημάνθηκε από τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου (παρουσίαση του Κ. Καραμανλή στο συλλογικό έργο 100 Μεγάλοι Έλληνες, τ. Β', Αθήνα: Σκάι Βιβλίο, 2009, σελ. 64-69: 69), «στο σχεδιασμό του Καραμανλή, η Ευρώπη, η ανάπτυξη, η δημοκρατία δεν ήταν διαφορετικοί στόχοι: ήταν διαφορετικές όψεις ενός ενιαίου σχεδιασμού για το μακροπρόθεμο μελλοντού του έθνους».

34 Σύμφωνα μόσα δηλωσε ο Κ. Καραμανλής σε συνομιλία του με τον Τ. Λαμπρία (όπ.π., σελ. 337), «Εγώ, εξ αρχής που μπήκα στην πολιτική έλεγα: Θα κάνω ό,τι μπορώ. Όταν διαπιστώσω ότι αρχίζει η κάμψη, θα σηκωθώ να φύγω...». Παρόμοια και η δηλωσή του Καραμανλή, η Ευρώπη, η ανάπτυξη, η δημοκρατία δεν ήταν διαφορετικοί στόχοι: ήταν διαφορετικές όψεις ενός ενιαίου σχεδιασμού για το μακροπρόθεμο μελλοντού του έθνους».

35 Οπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 83 επ., 180: «Αυτό που είναι βέβαιο, είναι ότι για να επιβληθεί ως γηγέτης ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, φρόντισε από νέος να φιλοτεχνήσει την δημόσια εικόνα του. Και όλα σχεδόν υποτάχθηκαν στην πολιτική του σταδιοδρομία χωρίς να διεκδικήσει τη θέση του προέδρου της Δημοκρατίας, και ότι είχε ετοιμάσει τις ομιλίες με τις οποίες θα εξηγήσουσε την απόφασή του αυτή, αλλά ότι τελικά υπανεχώρησε, φοβόμενος ότι σε μια τέτοια περίπτωση η χώρα θα έπαινε σε περίοδο πολιτικής αστάθειας και μάλιστα με ανοιχτά τα εθνικά της θέματα».

36 «Δε συγχωρούσε (...) την απόπειρα παραμόρφωσης της ιστορικής εικόνας του, θεωρημένης στην ολόττα της, και ενέμενε σθεναρά στην άρση κάθε αμφισβήτησης που συνεχόταν με την ηθική του υπόσταση»: Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 241- πρβλ. και αυτόθι, σελ. 137 και 155, σημ. 23 και 66, όπου ο ίδιος ο Καραμανλής τονίζει την ανάγκη να μη «πλαστογραφείται» η ιστορία του.

37 Κατά δήλωση του ίδιου του Καραμανλή, όπως την μεταφέρει ο Μ. Ζενεβουά (όπ.π., σελ. 244), «Το ευχαριστώ το έχω δύσκολο». Οπως μαρτυρείται από άλλες πηγές, ο συνήθης έπαινός

του ήταν η γυμνή φράση «Είκανες καλή δουλειά» (Τ. Λαμπρίας, όπ.π., σελ. 28, Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 41) ή, το πολύ, προς ξένους γηγέτες, «Εκτιμώ τη στάση σας» (Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 166). Η απάρεσκεια αυτή του Κ. Καραμανλή για επαίνους οφειλόταν, κατά τον Κ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 39-40), στον φόβο του μήπως έτσι δημιουργήσει την εντύπωση της κολακείας.

38 Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 91.

39 Πρβλ. Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 39: «Η απόσταση στον Καραμανλή είναι αποκύπτα της ψυχοχούνθεσής του. Δεν την ζητάει⁴⁴ του είναι δοσμένη». Επίσης και κατά δηλώσεις του Κ. Καραμανλή στον Τ. Λαμπρία, όπ.π., σελ. 204-205, η εντύπωση του αγέρωχου και της απόστασης που δημιουργούσε στο περιβάλλον του ο Κ. Καραμανλής ήταν το αποτέλεσμα της προσπάθειάς του να ξεπέρασε την αμηχανία που του προκαλούσε η φυσική του συστολή.

40 Ο Κ. Τσάτσος (όπ.π., σελ. 41) κάνει λόγο εδώ για το «πάθος της απόστασης» του Κ. Καραμανλή, ενώ και για τον Πέτρο Μολυβάτη δηγούνται (Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 92-93) ότι, σε σχετική συζήτησή του με τον Κ. Καραμανλή, διαμειρθήκε και ο αικόλουθος διάλογος: ΚΑΡ: Μου λένε ότι δεν έχω φίλους, ικαρίες Πέτρο. Εσύ δεν αισθάνεσαι φίλος μου; ΜΟΛ.: Πώς θα αντιδρούσατε, κ. πρόεδρε, αν σας έλεγα: «Βλα, ρε Κώστα, να παιξουμε ιανένα ταβλάκι»; ΚΑΡ: Ε, δεν είπαμε κι έτσι. Το πολύ-πολύ θα μπορούσες να μου πεις: «Βλέπατε, κ. πρόεδρε, να παιξουμε ένα ταβλάκι». ΜΟΛ.: Βλέπετε, κ. Πρόεδρε, γιατί ποτέ δεν μπορώ να αισθανθώ φίλος σας; Η απόσταση που δημιουργήθηκε δε μου το επιτρέπει. Και την απόσταση αυτή δεν μου επιτρέπει εσείς να καταρρήσω.

41 Για εγωισμό του Καραμανλή, ως ιάτι μάλιστα φυσιολογικό σε ισχυρές γηγετικές προσωπικότητες, οι μιλούν ο Κωνστ. Τσάτσος, όπ.π., σελ. 69, και ο Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 176.

42 Για το θέμα αυτό ο Κ. Καραμανλής, σε επιστολή του προς τον Κ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 30) από το Παρίσι την 10.5.1966, αναφέρει και τα αικόλουθα: «Στέγραψμα σου ομιλείς και περί της μοναξιάς μου, η οποία και σε κάμει να με σκέπτεσαι περισσότερο. Δεν έχεις άδικο. Αυτή όμως, όπως ξέρεις συμφωνής με τον χαρακτήρα μου, έγινε σχεδόν απόλυτο με την πολιτική...».

43 Ο Κ. Καραμανλής, σε σημείωμά του που συμπειρελήφθη στο Αρχείο του (τ.3, σελ. 86-87, κατά παραπομπή του Κ. Σβολόπουλου, όπ.π., σελ. 79 και σημ. 39), θεωρεί ότι μερικοί από τους συνεργάτες του και κυρίως εκείνοι που έφεραν γνωστά πολιτικά ονόματα δεν μπορούσαν να εξοικειωθούν με την ιδέα της γηγετίας του, «λόγω της αυστηράς πολιτικής μου νοοτροπίας και της σταθεράς αποφάσεως μου να ασκήσω γηγετίαν συστατικήν». Πάντως η αυστηρότητα αυτή, που ενιστούτε τον έκανε να φαίνεται απότομος (Τ. Λαμπρίας, όπ.π., σελ. 16) ή και αυταρχικός (Μ. Ζενεβουά, όπ.π., σελ. 246), ωστόσο διετρέπει κατά κανόνα στο πλαίσιο της ευπρέπειας. Οπως αναφέρει ο Τ. Λαμπρίας (όπ.π., σελ. 27), «Συνέβη πολλές φορές να τον δω ή να τον αντιληφθώ οργισμένο, σγανακτισμένο, αικόμη κι έξω φρενών. Αικόμη περισσότερες φορές πικραμένο κι απογοητευμένο. Ποτέ όμως έξαλλο, σε βαθμό που να μην ελέγχει τις φράσεις του, να ωρύεται και να βρίζει» -πρβλ. και Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 79.

44 «Δεν γνωρίζω άνθρωπο πιο μυστικό, πιο σιωπηλό, όταν το ήθελε. Πληροφορημένος για όλα, ενθυμούμενος τα πάντα, δεν εμπιστευόταν τίποτε σε κανένα»: Μ. Ζενεβουά, όπ.π., σελ. 248. Επίσης και κατά τον Κ. Τσάτσο, όπ.π., σελ. 26, [ο Καραμανλής], ακόμη και σε αυτούς που σαν αυθώπους απόλυτα τους εμπιστεύεται, εν τούτοις δεν τους εμπιστεύεται τα πολιτικά μυστικά του».

45 Κατά τον Τ. Λαμπρία (όπ.π., σελ. 188), «οι περιβόλιοι απότομοι τρόποι [του Κ. Καραμανλή] (...) είχαν το αντίκρυσμά τους στη βαθιά αυτοπειοθηση για την ορθότητα όσων υποστήριζε. Και προέβαλλαν, πολύ περισσότερο απ' όσο αφήνε να εννοηθεί η έξαψη της στιγμής, μια προσεκτικά μελετημένη θέση» -με ανάλογο πνεύμα και Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 85. Και ο ίδιος ο Καραμανλής, σε συνομιλία του με τον Τ. Λαμπρία (όπ.π., σελ. 166 -πρβλ. και σημ. 103), επιβεβαιώνει και εξηγεί: «Η σκληρότητά μου έχει άμεση σχέση με τη συναίσθηση της ευθύνης και του καθήκοντος. Ή αυτό και δεν συγχωρούσα σφάλματα - και πράττα στον εαυτό μου». Επίσης και ο Κρής Μ. Γούντγκαουν, όπ.π., σελ. 161, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο κόσμος τον εθεώρησε σικληρό, αλλά ο Τσάτσος τροποποίησε την ευημηρούρια: επρόκειτο για σκληρότητας της θελήσεως, όχι της ψυχής» και αφού κάνει μνεία άλλων παρόμοιων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του Καραμανλή, καταλήγει: «Εάν δλα αυτά ήσαν κοινωνικά ελαττώματα, ήταν όμως πολιτικά προτερήματα για έναν άνδρα που είχε βαλθεί να εξηγίνει το δημόσιο βίο στην Ελλάδα, πράγμα που ο τόπος είχε μεγάλη ανάγκη. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα περιπτώσεων κατά τις οποίες ο Κ. Καραμανλής εσκεμμένα «απόταπνε» τους υψηλούς συνομιλητές του, αναφέρονται συχνά από τους βιογράφους του, όπως π.χ. τον Κ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 36), τον Τ. Λαμπρία (όπ.π., σελ. 166 επ. και 190 επ.), τον Κ. Σβολόπουλο (όπ.π., σελ. 47 επ., και τον Γ. Αναστασόπουλο (όπ.π., σελ. 135 επ.). Ειδικότερα για το περιστατικό με τον καγκελάριο Σμιτ βλ. και Ελ. Γλύκατζη-Αρβελέρ, στο συλλογικό έργο με τίτλο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Ιστορικές Αποτίμησεις, σελ. 34, έργο εκδοθέν από την Εταιρεία Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Συνεργασίας με τα κείμενα εκδήλωσης που έλαβε χώρα στο Μέγαρο Μουσικής την 14.5.1997.

46 Οστόσο, σε συνήθεις συσκέψεις με υπουργούς του και άλλους αρμόδιους κρατικούς παράγοντες, ο Κ. Καραμανλής, όπως μαρτυρείται από τον Γεώργιο Κασιμάτη, στη μελέτη του με τίτλο: «Κωνσταντίνος Καραμανλής -μια μαρτυρία για τον πολιτικό ηγέτη», εις: Κ. Σβολόπουλο/Κωνστ. Μπότσιου/Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), τ. Α', όπ.π., σελ. 222-242: 241, «δεν σε καλούσε -σε αντίθεση με άλλους ανώτατους λειτουργούνς-για να πει τη γνώμη του χωρίς να σε αικούσει». Και αικόμη, «διατένων πάντοτε τη γνώμη του μετά την εξάντληση της ενημέρωσής του και της συζήτησης».

47 Τούτο οποιοντας και από τον Κ. Τσάτσο (όπ.π., σελ. 79-80), κατά τον οποίο [η αυστηρότητά λειτουργεί βλαπτικά για τον Καραμανλή], «όταν [αυτός] αποθαρρύνη τον συνομιλητή του να του πη, έστω και αδέξια, έστω και μπλεγμένα μέσα σε περιττολογίες και λαθημένες σκέψεις, μια ουσιαστική και χρήσιμη αλήθεια».

48 Βλ. Γάννη Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σελ. 110-113.

49 Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 37 επ., 184, στον οποίο αναφέρεται και ο Κ. Σβολόπουλος, όπ.π., σελ. 188 και σημ. 15. Επίσης, ενδιαφέρον είναι να σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, σε συνέντευξή του στο περιοδικό Τίμη της 26.11.1976, είχε δηλώσει με υπεραισιοδοξία ότι «αν επρόκειτο να κατέλθω σήμερα στις εκλογές, το 80% του ελληνικού λαού θα εψήφιζε για μένα» (βλ. Αρχείο, τ. 9, σελ. 344), ενώ ως γνωστόν στις εκλογές της 20.11.1977 το κόμμα της «Νέας Δημοκρατίας», μολονότι ήλθε πάλι πρώτο και εσχημάτισε εκ νέου κυβέρνηση, όμως έλαβε ποσοστό μόλις 41,84%.

50 Γ. Αναστασόπουλος, όπ.π., σελ. 182 επ.

51 Θουκυδίδη Ιστ., Β' 65 -πρβλ. και Νέστ. Κουράκη, Ηγετές σε εποχή κρίσης, εφημ. Το Βήμα, ένθετο «Βήμα Ιδεών» της 5.6.2010, σελ. 22. 52 Αριστοτέλους Πολιτικά, Ε' 7, 1309 a 32: πρβλ. του ίδιου, Γ' 5, 1281 a 5 και Πλάτωνος Πολιτεία, Ε' 473 d επ., και 487 a επ., όπου διατηρύσσεται και επεξηγείται το γνωστό ιδεώδες των φιλοσόφων - βασιλέων (αρχόντων).

53 Ισοκράτους προς Νικοκλέα, 5, 18 a, κατά μετάφραση του Μ. Πρωτοψάλτη, στην σειρά Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, αρ. 114, Αθήνα: «Δαιδαλος» - Ζαχαρόπουλος, χ.χ., σελ. 55.

54 Λέοντος του Σοφού Τακτικά, Διάταξις Κ', αρ. 215' πρβλ. Νέστ. Κουράκη, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής, Αθήνα: Ειδοπότητα, 2012, σελ. 106-107.

55 Ισοκράτους Παναθηγαϊκός, ια', 30 επ. - πρβλ. και Νέστ. Κουράκη, Κλασικά Ιδεώδη για μια Σύγχρονη Παιδεία, Αθήνα: Ροές, 2009, σελ. 93 και 137, σημ. 233, όπου ως ιδανικός θεωρείται κατά τον Ισοκράτη η γηέτης που συνδυάζει μεγαλοπρέπεια και ευγένεια, με την ειδικώτερη επισήμανση στον προαναφερθέντα ανωτέρω λόγο προς Νικοκλέα, 10, 21 d, ότι: «Από δλας τας παραγγελίας αυτή είναι η διηκολωτάτη» διότι ως επί το πολύ θα εύρης εκείνους μεν που είναι μεγαλοπρεπείς που είναι ψυχροί, εκείνους δε εξ άλλου που θέλουν να είναι ευγενεῖς, να φαίνωνται μικροπρεπείς. Πρέπει να κάμης χρήσιν και των δύο αυτών τρόπων, δηλαδή της ευγενείας και της μεγαλοπρεπείας, να αποφεύγης όμως τα κακά, που έχει η κάθε μία από αυτάς».

56 Η σύγκριση αυτή επιχειρείται *inter alia* και από τον έγκριτο δημοσιογράφο Τίτο Αθανασιάδη σε σημείωμά του που δημοσιεύθηκε στην Απογευματινή της 5.3.1995 και κατ' αναδημοσίευση στο συλλογικό έργο Αποχαιρετισμός, με επιμέλεια Κατερίνας Βασιλοπούλου και Ελένης Χατζηαποστόλου, Αθήνα: Εκδόσεις «Ορίζων»/ Εταιρία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, χ.χ. (1995), σελ. 74-79.

57 Την έκφραση αυτή μνημονεύει ο Φώτης Κουβέλης, Πρόεδρος της Δημοκρατικής Αριστεράς, στην ομιλία που εκφώνησε στην 6.3.2013 σε ειδήλωση που διοργανώθηκε στην Αθήνα από το ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» και το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών με αφορμή τη συμπλήρωση 15 ετών από τον θάνατο του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το κείμενο της ομιλίας του περιλαμβάνεται στον τόμο: Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Κωνσταντίνος Καραμανλής, Τότε και Τώρα, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2013, σελ. 39-43: 43.